

*Дундич Л. В.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМА ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЇЇ

Анотація. У статті автор досліджує проблему злочинності серед неповнолітніх в Україні, а також виокремлює детермінанти цього негативного явища з метою вироблення відповідних заходів запобігання.

Автор наголошує, що у науковій вітчизняній літературі проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи її запобігання вважається однією з найактуальніших

Значна увага у статті присвячена масовому характеру злочинності неповнолітніх.

У статті обґрунтовується позиція, що сучасна стратегія запобігання злочинності неповнолітніх повинна формуватись з урахуванням моральних засад с традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення родини та морального здоров'я дитини.

Одним із найважливіших аспектів статті є вивчення причин та умов злочинності неповнолітніх разом, у комплексі, оскільки вони не можуть бути досліджені ізольовано один від одного.

Під час послідовного аналізу наукових праць вітчизняних учених у статті розкриваються причини та умови виникнення такої злочинності в сучасних умовах. Зазначено, що злочинність неповнолітніх характеризується певними новаціями, порівняно зі злочинністю радянського періоду. Злочини вчиняються з особливою жорстокістю та цинізмом; зростають їхні організованість та автономність, озброєність і ресурсне забезпечення.

Автор пропонує власну дорожню карту запобігання злочинності серед неповнолітніх, яка охоплює всі сфери прояву детермінант злочинності неповнолітніх: сімейну, соціальну та кримінальну.

Автор доводить, що надзвичайно важливим заходом запобігання злочинності серед неповнолітніх є наявність відповідної політичної волі як основи такого запобігання, адже вона визначає зміст, а значить, і ефективність двох інших основних факторів запобігання злочинності – належної законодавчої бази і діяльності правоохоронних та інших органів щодо її застосування

Ключові слова: злочинність, неповнолітні, причини, умови, заходи запобігання, превенція.

Постановка проблеми. Розкриваючи проблему злочинності серед неповнолітніх в Україні, ми спиралися на те, що її науково-теоретичний аналіз повинен розглядатися як частина загальної злочинності в суспільстві, тому що розвивається вона під впливом тих самих факторів, що і злочинність загалом. А тому не можна побудувати нормальне демократичне суспільство, не приділяючи належної уваги неповнолітнім.

Ба більше, злочинність неповнолітніх – індикатор сталого розвитку транзитивного суспільства і відносно масовий соціальний феномен, який має місце в усіх країнах, відповідно,

завжди привертає увагу суспільства. На превеликий жаль, наша країна не стала винятком. Крадіжки, бійки, угони автотранспорту, вживання алкогольних напоїв та наркотиків (їх збут), прояви жорстокості, насильства і навіть зґвалтування та вбивства стали для багатьох неповнолітніх нормою життя. Але найголовніше – це те, що неповнолітні злочинці щорічно поповнюють лави дорослої злочинності [1, с. 132].

Тому слід підтримати позицію вітчизняних учених про те, що злочинність неповнолітніх – одна із нагальних кримінологічних проблем, яка відбиває основні тенденції злочинності в країні, є індикатором морального здоров'я суспільства і дає змогу спрогнозувати загальні перспективи та можливі напрями розвитку злочинних проявів на майбутнє [2, с. 17].

Мета статті – осучаснити та розкрити проблему злочинності серед неповнолітніх в Україні, а також виокремити детермінанти цього негативного явища з метою вироблення відповідних заходів запобігання.

Джерельна база. Дослідженню злочинності неповнолітніх у вітчизняній кримінології приділяли увагу такі вчені, як І.К. Андрійв, Ю.А. Амбросімова, А.М. Бабенко, В.М. Бурдін, К.С. Варивода, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Гришук, Л.М. Давиденко, Г.В. Дідківська, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.І. Лановенко, О.М. Литвак, І.В. Однольок, В.А. Мозгова, М.І. Панов, О.М. Подільник, О.С. Стеблинська, І.К. Туркевич, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи той факт, що злочинність в Україні становить найбільш негативну частину девіантної поведінки неповнолітніх, вітчизняні кримінологи єдині в тому, що однією з найважливіших проблем дослідження кримінологічної науки є злочинність серед неповнолітніх.

Це цілком закономірно, оскільки молоде покоління, як зауважує Л.М. Дубчак, є природним резервом соціального розвитку. Порушення кримінального закону особами молодого віку є підставою для прогнозу розвитку рецидивної злочинності [3, с. 46]. Крім того, вік неповнолітніх правопорушників в Україні щороку молодшає. Ні для кого не секрет, що рівень цих правопорушень цілком залежить від норм соціального розвитку суспільства загалом, його культури, виховання дітей у сім'ї, у школі. Чим нижчий її рівень, тим вищий відсоток зростання правопорушень серед неповнолітніх і суспільні наслідки від їхніх діянь.

Прикро, але злочинність серед неповнолітніх не обходиться і без жіночої статі. Іноді своїми вчинками дівчата перевершують і юнаків. Водночас кримінологи переконані, що серед

неповнолітніх переважна більшість правопорушників чоловічої статі. Адекватно реагуючи на суспільні процеси, які відбуваються в суспільстві, злочинність неповнолітніх, як пише Г.В. Дідківська, «спрямовані на певний результат – спричинення суспільно небезпечної шкоди соціуму».

Отже, за визначенням поіменної вченої, злочинність неповнолітніх - це негативне соціальне явище, що має саморегулюючу сукупність взаємопов'язаних елементів, швидко реагує на зміни в суспільстві як вид злочинності, специфіка якої зумовлена ймовірнісними величинами, що отримуються внаслідок вивчення злочинів і осіб, що їх вчиняють у віці 14–17 років [4, с. 24].

Вітчизняна вчена В.А. Мозгова розглядає злочинність неповнолітніх як відносно масовий соціальний феномен, що виражається у статистичній сукупності фактів протиправної (кримінально забороненої) поведінки суб'єктів злочину віком від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу [5, с. 143].

Водночас авторський колектив монографічного дослідження «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті» зазначає, що злочинність неповнолітніх кримінологи традиційно відносять до розряду високолатентної. Висока латентність, на їхню думку, пов'язана низкою причин.

На думку вітчизняної вченої Н.С. Юзікової, наукові дослідження проблем злочинності неповнолітніх, а також концептуальних підходів формування політики запобігання злочинності неповнолітніх донині не отримали комплексного аналізу.

Незважаючи на численні наукові праці, присвячені проблемам злочинності неповнолітніх і заходам її запобігання, як зауважує поіменна вчена, сьогодні відсутні комплексні дослідження, що на міждисциплінарному рівні охоплювали б проблему взаємозв'язку соціалізуючих функцій інститутів суспільства та злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх характеризується певними новаціями, порівняно зі злочинністю радянського періоду. Злочини вчиняються з особливою жорстокістю та цинізмом; зростає їхня організованість та автономність, озброєність і ресурсне забезпечення [6, с. 3].

При цьому слід звернути увагу, що злочини, які вчиняють неповнолітні, пов'язані з їхньою незайнятістю, браком розваг, відсутністю чіткої мотивації на майбутнє. А безконтрольність батьків – характерні особливості сучасного неповнолітнього злочинця. За даними наукової школи «Інтелект», серед засуджених неповнолітніх переважають ті, які на момент вчинення злочину ніде не працювали й не навчалися, просто байдикували, вживали алкоголь, тютюнову продукцію, наркотики. Понад те, намагаючись стати популярними, вони відкрито висловлюють прихильність цінностям, які засуджуються персоналом виховної колонії.

Ба більше, третина засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виховних колоніях, вчиняли злочини разом із дорослими, переважно під їхнім безпосереднім керівництвом. Зазвичай ці дорослі вже мали судимість і свідомо втягували молодь у протиправну діяльність. До речі, злочинність неповнолітніх, за визначенням більшості кримінологів, має переважно груповий характер. У ролі мотивів вчинення злочинів неповнолітніми, як правило, виступають користь, помста, ревності та хуліганські спонування.

Крім того, за дослідженням О.С. Стеблинської, суспільно небезпечні наслідки злочинів, які вчиняються неповнолітніми

в нетверезому стані, потребують не тільки застосування соціально-економічних, медичних, правових та інших заходів впливу, а й проведення науково-теоретичного дослідження стану, детермінант поширення та пошуку ефективних методів запобігання цьому небезпечному соціально-правовому явищу [7, с. 5].

За кримінологічними показниками, злочинність серед неповнолітніх у структурі злочинності загалом по Україні протягом найближчих років має поступово зменшуватися або зберігатиметься на тому ж рівні. Все залежатиме від суттєвих демографічних змін, покращення стану в економічній та сімейно-побутовій сферах, розвитку правової демократичної держави, у законотворчій та правозастосовній діяльності щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх. При цьому серед областей України вітчизняні кримінологи О.М. Литвак і І.В. Однолюк виділяють найбільшу кількість вчинення неповнолітніми наркозлочинів у Дніпропетровській, Луганській, Донецькій, Харківській і Київській областях [8, с. 123].

Вивчаючи причини й умови злочинності неповнолітніх, обов'язково слід враховувати їх разом, оскільки вони не можуть бути досліджені ізольовано одне від одного. Водночас причини й умови злочинів, учинених неповнолітніми, як показало дослідження, залежать від криміногенної мотивації, соціально негативних потреб неповнолітнього, бажання вирішувати проблеми по-дорослому, на рівні власних інтересів, які проявляються у нього під час вчинення злочину.

Отже, причини і умови злочинності неповнолітніх можна розглядати як загальні, глибинні, стійкі зв'язки і тенденції, які визначають характер конкретного злочину, протиріччя, що лежать в його основі. Серед основних причин і умов злочинності серед неповнолітніх слід виділити такі:

1) **сімейну сферу**. Ми підтримуємо позицію О.М. Джужи про те, що вирішальну роль для особи неповнолітнього злочинця відіграє негативний вплив оточення, зокрема сім'ї [9, с. 198]. Саме поганий вплив із боку батьків або інших членів сім'ї формує її особистість своєю поведінкою та вчинками. Важкі матеріальні умови можуть послужити мотивацією для вчинення злочину в юному віці.

У таких родинях, як зауважує вітчизняний учений І.К. Андріїв, виникають настрої безнадійності, соціальної задрозті й озлобленості через важке матеріальне становище. За відсутності соціальної підтримки ці обставини формують мотивацію злочинів – крадіжок, хуліганства тощо; негативний вплив найближчого оточення – побутового, навчального, виробничого, як однокласників, так і дорослих - підбурювання з боку дорослих злочинців, нерідко така ситуація пов'язана з попереднім втягненням у пияцтво, азартні ігри, інші форми до злочинної антигромадської поведінки в поєднанні з пропагандою «переваг» життя злочинців [10, с. 471].

У кримінологічній літературі, присвяченій проблемам злочинності неповнолітніх, відомо, що більшість осіб, які вчинили насильницькі злочини, піддавалися в дитинстві приниженням і покаранням, страждали від жорстокого поводження дорослих, вчинення насильства щодо них;

2) **соціальну сферу**. Безпритульність і бездоглядність нерідко штовхають дітей на дрібні злочини, адже так вони намагаються привернути до себе увагу або помститися навколишньому світові; неблагополучна обстановка в загальноосвітніх закладах. Якщо адміністрація школи не організовує належного контролю і виховних заходів, ризик появи неповнолітньої злочинності значно підвищується.

З цього приводу ми звернули увагу на дослідження вітчизняного вченого О.М. Подільника, на думку якого неповнолітнім правопорушникам іноді притаманне почуття сорому, однак в ослабленій формі, а тому вони часто бувають нестриманими і жорстокими, що ще більше ускладнює їхній стан. Хто ж винен? Звичайно, дорослі, адже не змогли забезпечити належну увагу своїм дітям і допомогти їм у скрутну хвилину. Тільки спільними стараннями і розумним підходом можна мінімізувати явище злочинності серед неповнолітніх.

При цьому, як зауважує поіменний учений, неповнолітнім властиве прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі, які в поєднанні з обмеженими можливостями можуть специфічно проявитися в конкретному злочині. Так, під час зазіхань проти особистості нерідко спостерігається безглузда жорстокість, заподіяння жертві безлічі тілесних ушкоджень [11, с. 124].

Окремо також слід звернути увагу і на вплив Інтернету на злочинність серед неповнолітніх. Сучасний розвиток технологій, на думку К.С. Вариводи, вплинув на те, що велика частина підлітків сьогодні надає перевагу вже не вулиці, а саме комп'ютерним іграм та Інтернету. Тотальне поширення соціальних мереж серед молоді за не досить сформованої психіки та свідомості, коли не повною мірою розуміється різниця між добром і злом, часто спричинює виникнення різних неприємних і складних ситуацій.

Сучасні підлітки, як зауважує поіменна вчена, живуть в інформаційну суспільстві, де будь-який медійний продукт – це в певному сенсі реклама способу життя та тих чи інших цінностей, які впливають на результати їхнього вибору. Підліткова психіка нерідко виявляється невідповідною до інформаційного вибуху і без адекватного захисту стає досить вразливою [12, с. 356].

3) **кримінальну сферу.** За даними вітчизняних кримінологів, серйозною проблемою у запобіганні злочинності серед неповнолітніх є негативний вплив на неповнолітніх осіб із боку структур організованої злочинності. І дедалі частіше спостерігається ситуація, коли неповнолітні беруть активну участь у вчиненні допоміжних або прямих злочинних дій.

Створена за безпосередньої участі організованої злочинності мережа розваг для неповнолітніх сприяє втягненню їх у вживання наркотиків, психотропних речовин і прекурсорів, алкоголю й, що не менш небезпечно, в ідеологію відмови від усталених соціальних норм, що виражається в небажанні підлітків учитися та працювати.

Неповнолітні правопорушники, як правило, легко сприймають так звану кримінальну романтику, бачать у ній лише прояви мужності, сміливості, «чоловічої снаги». Шкідлива, інколи трагічна сторона злочинних вчинків, як правило, перед ними не постає, і тому вони над нею не замислюються, байдуже ставляться до потерпілих.

Велика частина неповнолітніх злочинців вербально та діяльністю виявляють завищену самооцінку, низький рівень розуміння відповідальності за свої вчинки, відсутність соромливості, співчуття іншим людям. Останні якості замінені дефіцитом самоконтролю, емоційною неврівноваженістю, упертістю, імпульсивністю, а нерідко й злобністю, мстивістю, агресивністю, моральною спустошеністю.

Саме через відео культуру, на думку вітчизняного кримінолога В.М. Бурдіна, впроваджують цінності й моделі

поведінки, що є санкціонованими чи не санкціонованими суспільством, здійснюється взаємний вплив структур відеокультури й домінуючих цінностей молодіжного середовища [13, с. 89–90]. Саме тому підвищення ефективності діяльності щодо запобігання злочинності неповнолітніх тісно пов'язане з урахуванням регіональних особливостей, причинних факторів і комплексу соціальних впливів, які можуть бути виявлені та враховані на регіональному рівні і щодо яких мають бути здійснені запобіжні заходи.

Дорожня карта запобігання злочинності серед неповнолітніх передбачає:

– *створення в Україні потужного інформаційно-аналітичного забезпечення запобігання злочинності серед неповнолітніх*, тобто заснована на правових, організаційних, технічних і методичних засадах цілеспрямована діяльність зі збирання, переробки, зберігання, використання інформації, потрібної для ефективного функціонування системи запобігання злочинності неповнолітніх.

У результаті такої діяльності отримується інформація про стан, динаміку та структуру злочинів, вчинених неповнолітніми, вплив на цю злочинність соціально-економічного становища держави, діяльності суб'єктів її запобігання;

– *нормалізацію умов життя і виховання неповнолітніх, оздоровлення соціального середовища.* На жаль, відсутність державних програм підтримки неповнолітніх показує, що держава переклала функцію виховання дітей тільки на сім'ю. Понад те, внутрішнє законодавство з прав дитини, як і раніше, є неповним, причому є значні резерви для подальших законодавчих заходів щодо неповнолітніх.

Доводиться констатувати непослідовність державної політики у виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо забезпечення дітям того рівня життя, який потрібний для їхнього фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку, захисту від зловживань і «недбалою» ставлення. Настав час прийняття єдиного закону про права дитини.

Убачається, що сім'я, на жаль, самотужки впоратися з проблемою правильного, законслухняного виховання дитини не в змозі. Крім того, якщо в сім'ї трапляється насильство, воно автоматично може передатися на дітей як засіб розв'язування конфліктів або отримання бажаного.

Ці навички вони переносять в оточення: спочатку в дитячий садок і школу, потім у дружні й близькі стосунки, а відтак у свою сім'ю та на своїх дітей. Водночас діти переконуються, що тиск та агресія призводять до бажаного результату, і не шукають інших способів взаємодії з людьми;

– *співпрацю працівників поліції з адміністрацією і педагогами навчальних закладів із метою проведення профілактичних бесід, читання лекцій не лише школярам і студентам, а й педагогам;*

Саме школа є універсальним масовим соціальним інститутом позитивної соціалізації неповнолітніх за умови його нормального функціонування. Саме в школі можна без будь-яких перешкод реалізувати виховний і превентивний потенціал, застосувати сучасні методики роботи з дітьми з метою формування в них антисуспільної мотиваційної поведінки.

– *проведення з неповнолітніми різних тематичних заходів органами поліції, освіти, соціальними службами, бібліотеками.* Наприклад, що таке правопорушення, які покарання можливі за їх вчинення. Демонстрація документальних

фільмів про злочинність серед неповнолітніх – дуже дієвий спосіб впливу на юних глядачів, адже можна годинами розкривати одну з багатьох тем (усно), не добившись результату, а переглянутий власними очима матеріал змінює погляд юнаків і дівчат на багато речей;

– проведення нарядами поліції рейдів відпрацювання щодо виявлення фактів перебування неповнолітніх до 16 років без супроводу батьків у торговельно-розважальних закладах після 22 години. Якщо такі факти виявлено, то на батьків поширюється ст. 184 КУпАП за неналежне виконання батьківських обов'язків;

– постановку на профілактичний облік у поліції неповнолітніх, схильних до вчинення кримінального правопорушення. В індивідуальній профілактиці можливість вчинення злочину попереджається шляхом ліквідації зовнішніх і внутрішніх факторів, які зумовлюють прийняття рішення про його вчинення.

Рішення про індивідуально-профілактичний вплив у кожному випадку приймається стосовно конкретної особи, яка виявляє схильність до вчинення злочинів. Інша річ, коли вживаються заходи стосовно групи, що криміногенно впливає на особу, на яку спрямований профілактичний вплив.

У цьому разі мета впливу - корекція деформації особи та її поведінки. До індивідуальної профілактики належить і такий вплив, коли його об'єктом є група осіб або трудовий колектив. Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремий ізольований фактор або елемент причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детерминувати злочинну поведінку.

Висновки. Насамкінець зауважимо, що надзвичайно важливим заходом запобігання злочинності серед неповнолітніх є наявність відповідної політичної волі як основи такого запобігання. Саме політична воля визначає зміст, а значить, і ефективність двох інших основних факторів запобігання злочинності – належної законодавчої бази і діяльності правоохоронних та інших органів щодо її застосування. Останні, залежно від політичного керівництва держави, можуть бути використані з різною метою, з різним коефіцієнтом ефективності.

Література:

1. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ : ВД, Дакор. 2018. 352с.
2. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретного соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. професорів В.В. Голіна та В.П. Ємельянов. Харків, 2006. 292 с.
3. Дубчак Л.В. Злочинність неповнолітніх як віддзеркалення недоліків шкільного та вузівського виховання. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. №7. С. 46–49.
4. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.
5. Мозгова В.А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. №2 (31). С. 142–147.
6. Юзікова Н.С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. 172 с.

7. Стеблинська О.С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння : монографія. Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАГ «Надвірянська друкарня» 2011. 280 с.
8. Литвак О.М. Однолько І.В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 268 с.
9. Профілактика злочинів : підруч. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; заг. ред. О.М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
10. Андріїв І.К. Причини злочинності неповнолітніх у світлі кримінологічних теорій. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2002. Вип. 37. С. 467–475.
11. Подільник О.М. Особливості злочинності неповнолітніх жінок. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. Харків, 2004. Вип. 8. С. 124.
12. Варивода К.С. Інформаційна безпека підлітків в інтернет-мережі. 2016. №3. С. 365–368.
13. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. Київ : Атіка, 2004. 240 с.

Dundy L. The problem of juvenile delinquency in Ukraine and preventive measures

Summary. In this article, the author examines the problem of juvenile delinquency in Ukraine, and identifies the determinants of this negative phenomenon in order to develop appropriate prevention measures.

The author points out that the problem of juvenile delinquency in Ukraine and measures to prevent it are considered as one of the most urgent in the scientific domestic literature

Much attention is paid to the mass character of juvenile delinquency.

The article substantiates the position that a modern strategy for the prevention of juvenile delinquency should be formed taking into account the moral principles and traditional values of Ukrainian society, aimed at strengthening the family and moral health of the child.

One of the most important aspects of the article is to study the causes and conditions of juvenile delinquency together, as they cannot be investigated in isolation.

Consecutively analyzing the scientific works of domestic scientists in the article reveals the causes and conditions of such crime in modern conditions. It is noted that juvenile delinquency is characterized by certain innovations, as compared to that of the Soviet period. The crimes are committed with extreme cruelty and cynicism; their organization and autonomy, arms and resources are growing.

The author proposes his own road map for the prevention of juvenile delinquency, which covers all areas of manifestation of the determinants of juvenile delinquency: family, social and criminal.

The author argues that the extremely important measure for the prevention of juvenile delinquency is the availability of appropriate political will as a basis for such prevention, since it determines the content and, hence, the effectiveness of the other two main factors of crime prevention – the proper legislative framework and the activities of law enforcement and other bodies for its application.

Key words: crime, minors, causes, conditions, prevention measures, prevention.